

Universitet og arbejdsliv

– en indledning

Universiteternes aktuelle tilstand og mulige fremtidige skrækscenarier er for alvor blevet et hot emne blandt forskere, politikere og diverse interessegrupper. Vi har set en stærkt voksende politisk interesse for universiteternes samfundsmæssige nytteværdi i de seneste 15 år. Forklaringen skal blandt andet findes i universitetets udvikling fra elite- til masseuniversitet samt i forestillingen om, at vi i dag befinder os i en vidensøkonomi, hvor styring af uddannelse, forskning og innovation betragtes som en afgørende forudsætning for Danmarks overlevelse i en stadig mere globaliseret og konkurrencepræget verden. Denne udvikling er et brud med den model, som det moderne universitet fra starten af 1800-tallet byggede på. Udgangspunktet for denne var Immanuel Kants og Wilhelm von Humboldts idealforestillinger om universitetet som videnskabelig institution, hvor staten betalte for universiteternes drift og derudover overlod resten til universiteterne. Intentionen var at skærme universiteterne fra eksternt pres og indblanding (Humboldt 1809/2007). Modellen inspirerede en række europæiske universiteter, herunder Københavns Universitet og senere resten af de danske universiteter.

Blandt forskere (se fx Kristensen 2007; Emmeche 2012), der beskæftiger sig med de danske universiteters historie, betragtes *Universitetsreformen af 2003* som et opgør med ovennævnte universitetsideal. Loven

medførte, at universiteternes valgte ledelse og organer blev afskaffet. Nu var det en bestyrelse, der var universitetets øverste myndighed. Bestyrelsen udnævner på samme måde som i et aktieselskab rektor som en slags administrerende direktør, og han udnævner på sin side dekaner, som igen udpeger institutledere. I dette system står ledere til regnskab opad og ikke som i det tidligere system, hvor de først og fremmest stod til ansvar over for de mennesker, som de ledte.

I 2005, hvor regeringen under Anders Fogh Rasmussens ledelse nedsatte Globaliseringsrådet, blev universiteterne koblet til forestillingen om 'videnssamfundet' og antagelsen om, at jo højere en befolknings gennemsnitlige uddannelsesniveau var, jo stærkere var også nationens konkurrenceevne.

I dag er universitetets autonomi blevet undermineret på mange forskellige fronter i takt med, at kravene til universiteterne bestemmes af uddannelsespolitiske målsætninger, som har til formål at styrke den nationale konkurrenceevne på et globaliseret marked. For få år siden handlede det om at få flest mulige til at uddanne sig længst muligt. Konkret var målsætningen, at 25 % af en ungdomsårgang skulle have en lang videregående uddannelse i 2020. Det betød vækst i antallet af ansatte i universitetssektoren. Målsætningen er allerede nu realiseret – godt og vel endda, hvilket nu problematiseres fra politisk hold.

Fra fokus på antallet af universitetsuddannede er den politiske opmærksomhed i stigende grad rettet mod de universitetsansattes beskæftigelsesmuligheder. I 2009 argumenterede daværende videnskabsminister Helge Sander således for, at:

"overgangen fra bog til beskæftigelse skal være mere ligetil og direkte end i dag. Derfor skal vi præmiere de institutioner, der for alvor letter overgangen fra studieliv til arbejdsliv" (Sander 2009, 19).

Der blev på den måde stillet krav om, at såvel studerende som universiteter målrettede sig mod behovene på arbejdsmarkedet. Omkring 2012 kom begrebet 'overuddannelse' på den politiske dagsorden. Endnu havde vi dog en undervisningsminister, som blankt kunne afvise bekymringen med følgende udtalelse til dagbladet *Politiken* den 25. marts 2012:

"Vi kan ikke blive kloge nok. Det er en gammel dags måde at se tingene på. Jeg er overbevist om – godt underbygget af analyser af fremtidens arbejdsmarked – at det er fornuftigt med høje mål for uddannelse".

Kravet om, at universitetsuddannelserne i højere grad blev dimensioneret i overensstemmelse med, hvad der blev udpeget som de fremtidige behov på arbejdsmarkedet, blev implementeret i sommeren 2015.

Også forskningen er i stigende grad blevet underlagt politisk styring, og igen er dette i vidt omfang sket med henblik på at styrke den nationale konkurrenceevne. Helge Sander argumenterede for et tættere samarbejde mellem universiteterne og deres omverden og for en målretning af forskningen efter aftagernes behov. Han beklagede, hvad han kaldte den berøringsangst, der herskede virksomheder og universiteter imellem. I 2003 lancerede han en hand-

lingsplan med den sigende titel *Nye veje mellem forskning og erhverv – fra tanke til faktura*. I denne periode oplevede universitetsansatte således, at regeringen på den ene side understregede betydningen af akademisk viden og 'videnssamfundet' samtidig med, at akademiske eksperter blev mistænkeliggjort og kaldt 'smagsdommere'.

Konkurrence som styringsteknologi satte sig imidlertid ikke kun igennem i form af et generelt krav om, at universiteterne bidrog til økonomisk vækst ved at gøre forskning og uddannelse relevant for erhvervslivet. Forskningen skulle ikke blot være relevant, men også i 'verdensklasse'. Hvor nytte og relevansoptikken repræsenterede en afvigelse fra det humboldtske universitetsideal, lå 'verdensklasssemålsætningen' tættere på et traditionelt videnskabsideal, idet kvalitetsvurderingen blev overladt til forskersamfundet selv i kraft af 'peer reviewsystemet'. Idealet blev imidlertid undermineret af et 'rankingsystem' baseret på kvantificerbare indikatorer. Verdens nationer kæmper i dag en indædt kamp om at have flest universiteter placeret højt på 'rankinglisterne', og denne målsætning forplanter sig på nationalt niveau til en kamp universiteterne i mellem – godt hjulpet af en økonomisk incitamentsstruktur, der belønner antallet af BFI-point¹.

Konkurrencen om prestige og penge forplanter sig nedad i systemet til de universitetsansatte forskere, der pålægges at honorere bestemte minimumskrav for forskningsproduktionen. Det betyder, at der måles på antal publicerede artikler, snarere end på originalitet og kvalitet (udover den kvalitet, som den pågældende publikationskanal fordrer). De øgede krav til universiteternes 'performance' og kampen om de konkurrenceudsatte midler har desuden materialiseret sig i en opmærksomhed på ledelse på de enkelte universiteter. Denne ledelse ser det som sin hovedopgave via

strategisk planlægning og markedsføring at styrke og konsolidere institutionens økonomi, som er gjort afhængig af evnen til at hive eksterne midler hjem, produktion af BFI-point og studentergennemstrømning.

Hvad angår sidstnævnte, er frihedsrummet for den enkelte forsker også på dette område blevet indskrænket. Bologna-processen (1999 til 2010) havde til formål at skabe et relativt homogent europæisk uddannelsesområde, bl.a. med henblik på at lette den højtuddannede arbejdskrafts mobilitet. Den har betydet, at uddannelserne er blevet modulariseret på en måde, der gør dem sammenlignelige på tværs af landegrænser, hvilket letter meritgivningen. Samtidig er undervisningen blevet underlagt besparelser og effektiviseringer, der bl.a. betyder flere evalueringer og mere dokumentation af undervisningsindhold i form af detaljerede undervisningsplaner for de enkelte moduler. Undervisningen er endvidere blevet søgt professionaliseret via indførelsen af adjunkt-pædagogikum.

Alle disse faktorer tilsammen har konsekvenser for de enkelte forskeres arbejdsliv og for de studerende og deres forventninger til en universitetsuddannelse. Artiklerne og kronikkerne i dette nummer af *Tidsskrift for Arbejdsliv* anlægger alle et kritisk perspektiv på udviklingen, hvilket naturligvis ikke betyder, at alt var problemfrit før den intensiverede styring af universiteterne for alvor satte sig igennem. Formålet er i stedet at vise, at de styringsteknologier, som præger de danske universiteter, skaber nogle helt specifikke problemer, som påkalder sig opmærksomhed og kræver handling!

I artiklen "Fra professorvælde til regnearkstyrani" analyserer Jan Holm Ingemann den danske universitetssektors udvikling fra 1950'erne til i dag ud fra tre forskellige perspektiver. Forfatteren anlægger først et autoetnografisk perspektiv, hvor han redegør for sine egne erfaringer som universi-

tetsansat. Udviklingen starter i 1970'erne, hvor universiteterne gennemgår en demokratiseringsproces og slutter med den proces, som igangsættes i 1980'erne kulminerende med *universitetsreformen* i 2003, hvor medarbejderindflydelse erstattes af en hierarkisk og topstyret organisation. I artiklens andet perspektiv anskues samme periode ud fra videnskabsteoretisk perspektiv, hvor den hidtidige skelnen mellem forskning og videnskab gradvis nedbrydes med sektorforskningsinstitutionernes fusionering med universiteterne og voksende krav om en nytteorienteret forskning. Udviklingen illustreres med udgangspunkt i Mertons CUDOS-begreb og Zimans PLACE-begreb. Endelig beskrives udvikling ud fra en tredje optik, nemlig et historisk institutionelt perspektiv, som gennemgår periodens vigtigste lovgivningsinitiativer og udviklingstræk.

Miriam Madsen diskuterer i artiklen "Målstyrede universitetsuddannelser og kalkulerende studerende – når midlet spænder ben for målene", hvad det øgede fokus på universitetsuddannelsernes arbejdsmarkedsrelevans betyder for uddannelsernes opbygning samt for de studerendes forventninger til sig selv og til studiet. Artiklen bygger på interviews med specialestuderende på humaniora og anlægger et diskurs-teoretisk perspektiv inspireret af Laclau og Mouffe. Hun argumenterer for, at indførelsen af målbeskrivelser for de enkelte moduler i uddannelsen bidrager til at producere en ny selvforståelse blandt studerende som kalkulerende studerende, der retter fokus mod uddannelsens eksplicite mål. Hermed udgrænses en mere klassisk forståelse af den studerende som selvstændig og kritisk forholder sig til det akademiske stof. Analysen viser, hvordan det specielt i forbindelse med specialeskrivning på humaniora bliver svært at forholde sig som 'kalkulerende, autoritetstro studerende', fordi specialet i mindre grad end andre studieelementer

indeholder snævre mål, som kan opfyldes uden et selvstændigt akademisk projekt. Artiklen stiller afslutningsvist spørgsmålstegn ved, om øgede kalkulationsfærdigheder og mindre selvstændighed virkelig er det, der gør studerende mere arbejdsmarkedsrelevante – eller om vi har at gøre med en utilsigtet bi-effekt af uddannelsesreformerne, som modarbejder deres oprindelige formål om øget arbejdsmarkedsorientering.

Den næste artikel tager også udgangspunkt i de ændrede vilkår for undervisning på universiteterne, denne gang med udgangspunkt i Sverige. Torbjørn Friberg beskriver, hvordan svenske universitetslærere ligesom danske arbejder under et stort pres og mange må have psykologhjælp. En væsentlig del af forklaringen på disse arbejdsmiljøproblemer er ifølge forfatteren nogle ændrede sociale relationer mellem studerende og universitetsansatte. Han tager således fat på de universitetspædagogiske kurser og bruger dem som et prisme til at forstå de ændrede sociale vilkår, som universitetslærere i Sverige arbejder under. – I modsætning til i Humboldt-traditionen, hvor der var et gensidigt forhold mellem universitetsunderviserens forskning og den studerendes kritiske tilegnelse, og hvor begge parter kunne lære noget, er relationen i dag en anden: Nu betragtes universiteterne primært som leverandører af kompetent arbejdskraft. Relationen mellem studerende og den universitetsansatte og universitetslærerens ændrede selvforståelse er medieret og modelleret af de nye universitetspædagogiske indsatser, som er indført i kølvandet på Bologna-processen: For at effektivisere og standardisere undervisningsindsatsen fokuseres på 'læringsmål' og 'studentercenterede læreprocesser'. Friberg beskriver, hvordan universitetspædagogikken ganske vist af de fleste universitetsansatte ses som en legitim løsning på udfordringerne med en studenterbefolkning, der er vokset og

blevet mere og mere forskelligartet. Men samtidig er disse universitetspædagogiske tiltag på et andet niveau et eksempel på introduktionen af et 'policy-sprog', som underminerer universitetslærernes autonomi, og som bringer dem i modsætning til de studerende.

Den sidste artikel minder os om, at reformer af uddannelserne ikke er enestående for universiteterne, men også gælder for andre områder i uddannelsessystemet. I artiklen udforsker Ida Juul begrebet 'team' og dets opkomst og rolle indenfor erhvervsuddannelserne. Forfatteren argumenterer for, at kravene om forandringer og indførelsen af teams er ikke baseret på en analyse af konkrete eksisterende problemer indenfor erhvervsuddannelsessektoren, men etableres og legitimeres gennem en ideologisk bipolar konstruktion, hvor brede forestillinger om 'videnssamfundet' sættes overfor 'industriamfundet'. 'Videnssamfundet' kræver decentralisering i 'lærende organisationer' præget af markedsorientering, fleksibilitet, proaktivitet, refleksion, problemløsning og elevfokuseret læring – og en organisationsform, der 'par excellence' er 'teamet'. Det ideologiske negativ er den bureaukratiske stat med dens regelrytteri, langsigtede planlægning, fastholdelse i forstenede organisationsformer og roller – eksemplificeret ved udtrykket 'den privatpraktiserende lærer'. Den teambaserede lærende organisation og forandringen implicerer, at lærernes professionsidentitet og fokus på faglighed udgrænses til fordel for en virksomhedsloyalitet og et udgangspunkt i elevens lærerproces. Begrebet om 'valgfrihed' påkaldes som begrundelse for uddannelsesreformerne, men er knyttet sammen med decentralisering og markedsstyring, og artiklen viser, at reformerne ofte har betydet, at lærerne på erhvervsskolerne har fået mindre frihed, og at ledelsen har fået større ret til at disponere over lærernes samlede arbejdstid. Artiklen

påpeger dog, at processen ikke er irreversibel, og at der siden 2007 har været tegn på et opgør med teamtanken og relegitimering af fagligheden.

I en kronik med titlen "Managementledelse og politisk detailregulering giver urimeligt hårde arbejdsvilkår" tager Ingrid Stage et kritisk livtag med *universitetsloven* fra 2003 og dens konsekvenser for de universitetsansattes arbejdsliv. Hun påpeger, at der ikke var mange, der forudså, at omvæltningerne ville blive så gennemgribende som dem, vi nu oplever 12 år efter lovens gennemførelse. Hun argumenterer således for, at loven har haft katastrofale konsekvenser for universitetslærernes arbejdsliv. Den stressede hverdag skyldes ikke kun kravet om et øget samarbejde med erhvervslivet, som lægges oven i de traditionelle kerneopgaver forskning og undervisning. Også på uddannelsessiden opleves – som den forrige artikel beskriver det – et voksende pres. Dette er en konsekvens af et krydspres bestående i faldende basisbevillingerne og underfinansiering af uddannelsestaxametrene på den ene side og krav om flere undervisningstimer til de universitetsstuderende på den anden. Resultatet er forringede forberedelsesnormer, som betyder, at undervisningsopgaverne æder sig ind på den frie forskningstid, der i stigende grad henvises til fritiden. For de unge forskere, som sidder i tidsbegrænsede stillinger, er situationen ekstra kritisk, da konkurrencen om de faste stillinger er hård. Trods disse forringelser har kritikken fra de universitetsansattes side indtil videre været spagfærdig. Dette skyldes, at universiteterne, der jo netop skulle repræsentere samfundets kritiske røst i højere grad end andre offentlige arbejdspladser, er præget af en tavshedskultur med en høj grad af selvrensensur. Hun påpeger, at et første skridt i kampen for et bedre arbejdsmiljø på universiteterne må være et opgør med denne kultur.

I kronikken med titlen "Kollektive hemmeligheder – om det psykiske arbejdsmiljø på universitetet" diskuterer Teresa Rousing Oberländer og Hanne Hvass Kjeldgaard årsagerne til, at ansatte på universitetet har så svært ved at sige fra overfor stadig de stigende krav om at præstere såvel forsknings- som undervisningsmæssigt. De pointerer, at denne tendens til at individualisere arbejdsmiljøproblemer og til at reagere med selvkritik fremfor samfundskritik ikke er unik for universitetet. Ikke desto mindre fremhæver de en række forhold, som er særegne for universitetet som arbejdsplads. Forfatterne lokaliserer disse forhold i en særlig 'performancekultur' præget på den ene side af hård konkurrence kollegerne imellem og på den anden side af en udtalt passion for selve arbejdet. Tendensen forstærkes yderligere af en ledelseskultur karakteriseret af krav til 'performance' kombineret med en høj grad af selvledelse. Det er således op til den enkelte ansatte selv at skabe de rammer, som gør en sådan målopfyldelse mulig. 'Performancekulturen' betyder, at man vogter sig for at kritisere arbejdsforholdene, da dette opleves som et svaghedstegn og som tegn på, at man ikke formår at leve op til de forventninger, der knytter sig til 'en rigtig forsker'. Kronikken viser, at de enkelte forskere individuelt efterlyser en kollektivisering af problemerne i form af en mere åben og ærlig fordeling af arbejdsopgaverne som alternativ til den eksisterende 'alles kamp mod alle'. Omvendt peger de universitetsansatte selv på, at organiseringen af en egentlig modmagt vanskeliggøres af, at de ansatte ikke umiddelbart er indstillede på at bruge tid herpå, da dette på kort sigt vil gå udover deres 'performance'.

God læselyst!

Ida Juul og Jakob Krause-Jensen

NOTER

- 1 Den Bibliometriske Forskningsindikator (BFI) har til formål at fremme publicering. Indikatoren bruges til at beregne *point* for videnskabelige publikationer.

REFERENCER

- Emmeche, C. (2012): Er videnspolitik godt for videnskaben?, i Jan Faye & David Budtz Pedersen (red.): *Hvordan styres viden-samfundet?*, Frederiksberg, Samfundslitteratur, 149-179.
- Kristensen, Jens Erik (2007): Det moderne universitets ide og selvbeskrivelse gennem 200 år – en universitetshistorisk indledning, i Kristensen m.fl. (red.): *Ideer om et universitet*, Aarhus, Aarhus Universitetsforlag, 23-74.
- Sander, H. (2009): *Fremtidens universiteter*, København, Gyldendal.
- Von Humboldt, W. (1809/2007): Om den indre og den ydre organisation af de højere videnskabelige lærestalter i Berlin, i Kristensen m.fl. (red.): *Ideer om et universitet*, Aarhus, Aarhus Universitetsforlag, 89-100.